A magyar politika az ezredfordulón II.

Magyarország belső politikai feltételei

LENGYEL LÁSZLÓ

A pártrendszer, a magyar parlamentarizmus

1990-ben hat párt került a magyar parlamentbe, meghaladva a bekerüléshez szükséges 4%-os határt.

A parlament legnagyobb pártja az 1987 oktberében mozgalomként létrejött, 1989 óta pártként működő *Magyar Demokrata Fórum* (Hungarian Democratic Forum) 164 képviselővel, 42,49%-kal. Az *MDF* (HDF) nemzeti konzervatív, kereszténydemokrata típusú középosztályos párt, amelyet a korábbi nép-nemzeti ellenzék alapított, de amely jelentősen átalakult a választások előtt és után. Az MDF korábbi protestáns, a kapitalizmus és a szocializmus között harmadik utat kereső, populista szárnyát először kiegészítette, majd meghaladta egy katolikus, szociális piacgazdaságot elfogadó szárny.

A második legnagyobb párt az 1988-ban mozgalomként, majd pártként megalakult *Szabaddemokraták Szövetsége* (Alliance of Free Democrats) 92 képviselővel 23,83%-kal. Az SzDSz (AFD) szociálliberális típusú ugyancsak középosztály-párt, amelynek vezetőit a korábbi emberjogi ellenzéki mozgalom adja. A szabaddemokraták a liberális piacgazdaságot és ennek szociális kezelését hirdetik. Az SzDSz-ben egyesül egy szélsőliberalizmus és egy szociáldemokrata típusú gondolat.

A harmadik legnagyobb párt egy történelmi párt a *Független Kisgazda és Polgári Párt* (Independent Smallholders Party), amely az I. világháború után alakult, majd a II. világháború után az ország legnagyobb politikai ereje volt. Ez a „nosztalgia-párt" a választásokon 44 képviselői helyet szerzett, 11,40% szavazattal. Politikai céljuk a gazdasági és politikai kárpótlás volt. Szavazóik vidéki, kevésbé iskolázott, idős emberek.

Negyedik helyet szerzett a *Magyar Szocialista Párt* (Hungarian Socialist Party), amelyik 1989 októberében alakult a korábbi állampártból, 33 képviselővel, 8,55% szavazattal. Az *MSzP* (HSP) reformkommunista és szociáldemokrata érzelmű, iskolázott választókat nyert meg magának.

A *Fiatal Demokraták Szövetsége* (Federation of Young Democrats) egy 1988-ban alakult sajátos nemzedéki párt 22 helyet és 5,7%-ot szerzett. A *Fidesz* (FYD) liberális és kritikus párt, amelyik elsősorban a városi fiatal szavazókra számíthatott.

A hatodik helyen a *Kereszténydemokrata Néppárt* (Christian Democratic People's Party), egy a negyvenes évek végén működő, 1989-ben újraalakuló történelmi párt végzett, 21 hellyel és 5,44%-kal. A *KDNP* (CDPP) a falvak, a kisvárosok idős, kevésbé iskolázott katolikus szavazóinak pártja.

A választások eredményeként egy középjobb – MDF-Kisgazda-KDNP – koalíció jött létre, az SzDSz, az MSzP és a Fidesz, tehát a liberálisok és a baloldal ellenzékben maradtak.

Magyarországon az átmenet parlamentáris úton megy végbe, egy német típusú rendszernek megfelelően, ahol a parlament egyszerre törvényhozó és legfelső állami szervezet.

A mai parlamentben a pártok két *nemzedéke* ül. Három előzmény nélküli párt, amelyek hivatkozási pontja nem a történelemben, hanem ellenzéki ellenállásukban található: az MDF a nép-nemzeti ellenzéki múltra, az SzDSz az emberjogi ellenzéki tevékenységre, a Fidesz a fiatalok ellenállására. A második nemzedék a történelmi pártoké. A KDNP és a Kisgazda Párt az 1945-1949 közötti „demokratikus időszakra" emlékeztetnek, mert vezetőiknek nincsenek felemlíthető tevékenységeik a Kádár-korból. Az MSzP nemzedékközi párt. Múltja a nem-vállalt állampárt, amelyből azonban az 1948 előtti egyesítéskori Szociáldemokrata Pártot vállalják, ellenzéki hivatkozása pedig a nyolcvanas évek végi pártellenzéki, reformkommunista, reformszocialista működés. A pártok harmadik nemzedéke, a történelmi, vagy ellenzéki múlt nélküli pártok 1990-ben még nem tudtak megjelenni a parlamentben. De 2005-ig még bármikor felbukkanhatnak, mint új, vagy mint átalakult politikai erők.

Mi várható az ezredfordulón, három – négy (?) – választási ciklus után a parlamentáris rendszerben?

Széthullás forgatókönyv

a) Weimarizálódás változat

A kilencvenes években a mai gyűjtőpártok súlyosan megosztottak és döntésképtelenek maradnak. Belső frakciós harcaikkal, hatalmi játékaikkal foglalkoznak, és fenntartják több választási cikluson keresztül az alternatíva nélküli választás rendszerét. A politikai centrum fokozatosan kiürül, eluralkodnak a szélsőségek. A modernizációs folyamatból, a felzárkózásból származó társadalmi nehézségek, egyensúlytalanság, a társadalmi csoportok közötti jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek fokozódása, illetve a kelet-európai konfliktusokban való részvétel tovább növeli a szélsőségek súlyát. A politikai erők egyre gyorsuló ciklusokban rángatják a gazdaságot. Hol a modernizáció könyörtelen véghezvitelére hoznak létre átmeneti koalíciókat, hol a szociális együttérzésre, hol nagy érdekcsoportok vágyainak kielégítésére, hol nemzeti alapú külpolitikai akciókra. Az átmeneti pártokon belüli, vagy pártok közötti koalíciók az első nehézségek hatására felbomlanak, majd más felállásban újraalakulnak. Az első változatban a szélsőségesek és a csillapítók bennmaradnak a nagy gyűjtőpártokban, de így ezek képtelenek a kormányzásra. (Így maradhatnak egy pártban a modernizációt, a vállalkozásokat, a társadalmi egyenlőtlenségeket vállalók a szociális rászorultakat gyámolítókkal. Így egyesülhetnek egy másik pártban rasszista szélsőjobboldaliak és fontolva haladók.) A második változatban a gyűjtőpártok zsákjai felhasadnak, és pártok tucatjai gurulnak ki belőlük. Bekövetkezik a parlament felaprózódása, az alkotmányos válságok sorozata. Az úgynevezett demokratikus intézmények lejáratódnak, Magyarország beilleszkedik a kelet-európai *weimarizálódások* sorozatába.

b) Külső hatásra széthullás változat

A parlamentáris széthullás bekövetkezhet külső hatásra, amikor az „orosz talány" a hátrányunkra oldódik meg, s a pártok, a parlament szétzilált kiszolgáltatottsággal áll egy orosz befolyás előtt. És végbemehet akkor, ha Magyarország egy kelet-európai konfliktusban vereséget szenved, megoldhatatlan nemzeti probléma elé kerül.

A *széthullás forgatókönyvnek* van bizonyos esélye. A két nagy gyűjtőpárton, az MDF-en és az SzDSz-en belül már megindult a széthullás folyamata, a Kisgazda Párt szétesett, és szinte valamennyi megnövekedett párt belső válságokkal küzd, így az MSzP és

a Fidesz is. A pártok tekintélye lecsökkent, a parlamentáris demokráciához fűződő pozitív érzelmek nagyrészt eltűntek. A pártok szinte még ki sem alakultak, és máris haldoklanak. Ugyanakkor a társadalmon belül nem uralkodtak el a szélsőségek, nincsenek jelentős parlamenten kívüli erők és alternatívák, és egyre nagyobb a nyomás a pártokra a konszenzusos politika folytatására. Feltevésem szerint a magyar parlamentarizmus a kilencvenes években nem a weimarizálódás, nem a parlamentáris káosz felé tart, hanem kifelé megy belőle. A mai parlamentáris összecsapások, bizonytalanságok fő oka nem a társadalmi patthelyzet, nem a társadalmi és gazdasági erők túlzott megosztottsága, hanem a parlamenti pártok egyidejű koraérettsége és elaggulása. A Kádár-korból származó politikusok, politikai szervezetek kikerülése a parlamentáris pártokból és formáikból tisztulást fog hozni.

Sokkal bizonytalanabb vagyok abban, hogy hogyan fog viselkedni a magyar parlamentáris rendszer az egy évtizeden belül, vagy azután megjelenő nagyhatalmi orosz, vagy egy kelet európai konfliktusos nyomással szemben. Ez könnyen szétzilálhatja, de egyesítheti is a parlamenti pártokat.

Diktatúra forgatókönyv

Lehetséges egy parlamentáris látszatot fenntartó, vagy a parlamenti rendszert megszüntető politikai diktatúra. Ennek három oka lehet.

a) Rendcsináló változat

Az egyik a magyar parlament és politikai rendszer weimarizálódása, a demokratikus pártok és intézmények teljes lejáratódása. Erre két rendcsináló válasz születhet: egy jobboldali (hagyományos tekintélyelvű, esetleg nemzetiszocialista), vagy egy baloldali populista diktatúra. A jobboldali populizmus felléphet az átalakulásból kiszorultak, a középrétegekből lecsúszottak nevében a „kommunista-liberális hatalom- és tulajdonátmentők", az idegen tőke, a gyenge és rögtönző, fertőzött kormánnyal szemben. Jelszavai antiliberálisak, antikommunisták, rasszisták, gazdag(ság)- és idegengyűlölők lehetnek. A jobboldali diktatúra a „nemzeti többség" jogos erőszakát hirdeti meg, az összeesküvő, hazaáruló, nemzetellenes kisebbséggel szemben, s azt bizonygatja, hogy a modernizáció vesztesei egy árulás áldozatai. A veszteseket szociális ígéretekkel, a tulajdonátmentők tulajdonából való részesítéssel, a nemzeti állam támogatásával kívánják győztesekké tenni.

A baloldali diktatúra a modernizáció veszteseként megjelenő nagyüzemi dolgozókat, a szocialista városok kiszolgáltatott lakóit, a túliparosított és a kilencvenes években meghalt régiókban élőket, a jobboldal által megsértetteket és kitaszítottakat igyekszik megnyerni. Magához vonza azokat, akik nosztalgiát éreznek a Kádár-kor biztonsága, gradualizmusa, a szilárd árak, biztos munkahely, előrelátható jövő iránt. Jelszavai antiliberálisak, állampártiak, „antiimperialisták". Az átalakulás veszteseit az 1990-es fordulat visszacsinálásával, a szociális populizmussal, az új tulajdonosok tulajdonának visszavételével és igazságos elosztásával szeretnék megnyerni.

b) Reformdiktatúra változat

S harmadikként elképzelhető egy technokrata – az „átalakulásban győztes" – kisebbség modernizációs diktatúrája is, amikor a hadsereg, az államigazgatás, a gazdasági főszereplő szervezetek „ifjú tisztjei" beleunnak a pártok uralmába, és egy *reformdiktatúrával* próbálkoznak. Itt egy modernizációs türelmetlenségről van szó, amikor egy elit megpróbálja felgyorsítani az átalakulást. Ennek a belső diktatúrának éppen az a célja, hogy olyan döntéseket csikarjon ki az államigazgatásból, a gazdasági szereplőkből, végső soron a társadalomból, amelyekre az érdekképviselő pártok képtelenek. A reformdiktatúrá-

val megregulázhatók nemcsak a pártok, de a szakszervezetek, a munkáltatói érdekképviseletek, a különböző privilégiumokkal bíró érdekcsoportok. (A reformdiktatúra gondolata általános népszerűségnek örvendett a nyolcvanas évek második felében Lengyelországban és Magyarországon, még a parlamentáris rendszer bevezetése előtt, amikor az ifjú technokraták az előző rendszer tehetetlenségétől szenvedtek. Az átalakulás után szinte valamennyi országban felmerült egy *szakértői reformdiktatúra,* amely vezérli a parlamenti pártok lassú működése helyett az átmenetet. A lengyel Mazowiecki–Balcerowicz, az orosz Jelcin–Gajdar, a román Iliescu–Stolojan kormányok és hatalmak ilyesmivel próbálkoztak. A nemzetközi pénzügyi intézmények számára ez a lehető legjobb változat.)

c) Csatlós-diktatúra változat

Az ezredfordulón elsősorban külső hatásra egy csatlós-diktatúra, egy szatelita-diktatúra alakul ki. A weimarizálódás közbeni, vagy utáni rendcsinálás jelentheti egy politikai erő puccsát, vagy törvényes hatalomrakerülése utáni diktatorikus fellépését. A pártok betiltását, vagy formális fenntartását. A kívülről hozott diktatúra épülhet külső katonai büntető akcióra, Magyarország háborús vereségére, katonai megszállásra.

A *diktatúra forgatókönyv* három belső változatára alig látok esélyt. Ehhez meg kell változnia nemcsak a pártok szerkezetének, de a magyar politikai kultúrából következő mentalitásnak is. A magyar politikai kultúrában a belső diktatúra, a saját erőszakszervezetekkel gyakorolt, saját ideológiával, irányítási eszközökkel véghezvitt diktatúra erős kivétel. (Egy speciális vákumhelyzetben jött létre 1919-ben baloldali diktatúra, nagyon rövid időszakra. Az 1919-es fehér diktatúrához már idegen csapatokra volt szükség, akárcsak az 1944-eshez, majd az 1945 utáni Rákosi, és az 1956 utáni Kádár-diktatúrákhoz. Mindezek román, német, szovjet segítség nélkül, a társadalom külső megtörése nélkül nem jöttek volna létre.)

A magyar társadalom minden megosztottsága, egyensúlytalansága ellenére, nincsenek jelentős erők a vesztesek körében, akik akár jobbról, akár balról diktatúra megszervezésére képesek lennének. Sem a jobboldali, sem a baloldali diktatúra nem kínál olyan megoldást, amelyben a vesztesek is igazán hinnének. Másrészt, a Kádár-kor hagyományainak továbbélése miatt, a vesztesek, az alullévők sokkal inkább vágynak az utánzásra, a bennmaradásra, a megkapaszkodásra, mint a vereség közös elismerésére.

Baj van a diktatúra kivitelezésének módjával is. A magyar erőszakszervezetek gyengék, tekintély nélküliek, pozitív társadalmi elfogadottságuk kicsiny. Az állam tekintélye mélypontra került. Tehát nem arról van szó, hogy az erőszakszervezetek alkotmánytisztelők, hogy demokratikus szervezettségűek, hanem arról, hogy a magyar társadalomból hiányzik, és valószínűleg továbbra is hiányozni fog az erőszakszervezeteknek, a hadseregnek, mint kasztnak a tisztelete, elfogadottsága. (Ellentétben például Spanyolországgal vagy Portugáliával, Görögországgal vagy Törökországgal, Lengyelországgal vagy Oroszországgal.) Akár jobbról, akár balról próbálkoznának, külső segítség nélkül nincs esély a sikeres fennmaradásra. A reformdiktatúra – török, vagy latin-amerikai mintára – ugyancsak valószínűtlennek látszik. Valószinűtlen, mert Magyarországon nincsenek olyan erős érdekképviseletek, amelyeket csak erőszakos úton lehetne visszaszorítani. Másrészt a magyar politikai rendszer inerciája inkább kiviszi az „ifjú tiszteket" az állam, a tekintély nélküli igazgatás, erőszakszervezetek területéről a gazdaságba, mintsem egy elit kasztként benntartaná az államigazgatás központjaiban. A nyolcvanas évek vége, a Németh-kormány bukása, majd az Antall-kormány kilencvenes évek eleji működése, a központból irányított nagy reform, az erőszakkal véghezvitt nagy átalakulás illúzióit nagyon megtépázta, vonzóbbá vált a „szabad gazdaságban" való részesedés. Az államigazgatás kalandját egy vállalkozói, bankári kaland és etosz váltotta fel.

„Demokratikus állampárt-rendszer" forgatókönyv

a) Nemzeti konzervatív állampárt változat

A Kádár-kor egypárti, állampárti politikai rendszere egy párton belüli alkudozási, érdekérvényesítési szisztémát honosított meg. A párton – és az államon – belül lehetett hatalmi pozíciókhoz, befolyáshoz, jövedelmekhez jutni, a párt a javak elosztójává és újraelosztójává, a nagy egyeztetővé vált. Ennek az antidemokratikus egypárti mechanizmusnak a hagyományai átvihetők demokratikus feltételek közé is, amikor létezik többpárti parlament, a választók előtt van elvi választási lehetőség, csak éppen a gyakorlatban nem választhatnak mást, mint a „demokratikus állampártot".

1991 óta a Magyar Demokrata Fórum próbálkozik a demokratikus állampárti berendezkedéssel. Ennek lényege, hogy elfoglalja a közigazgatási pozíciók mellett a gazdaság kulcspozícióit is, és többségi alapon juttat helyet képviselőinek, párttagjainak, híveinek a társadalom irányító helyein. Mivel az állami tulajdon részaránya tartósan magasabb lesz, mint Nyugat-Európában, mivel az oktatási, egészségügyi és szociális rendszerek döntő része állami kézben marad, van miből jutalmazni, és van honnan kizárni. A korábbi szocialista nagyüzemek és nagy szolgáltatások „átalakíthatók" nemzeti nagyvállalatokká és nemzeti közintézményekké. A konzervatív középjobb amikor osztogat és fosztogat mindezt abban bízva teszi, hogy a következő választásokon a „jutalmazás-büntetés" akciók hatására továbbra is többségi párt marad, bizonyítva híveinek, hogy álláshoz, előrejutáshoz csak az MDF-en keresztül juthat, hogy az állami pozíciók birtoklásával évtizedekre be lehet rendezkedni.

A politikai ellenfelek részben megosztottak, részben a hatalmon kívül nem tudnak semmit se adni, s mire hatalomra kerülnének, már nincs mit adni. Ha tehát az átmenetben sikerül elérni, hogy minden fontos szereplő elfogadja, hogy csak a magyar demokraták vannak, s nincs más, akkor nem is lesz más. Ha pedig alkukkal, fenyegetésekkel a politikai ellenfelek is belehajszolhatók abba, hogy juttatásokért cserébe, választási biztosítékokért cserébe lemondjanak egy lehetséges többségi hatalomról, akkor az MDF-nek évtizedre nyert ügye van.

A magyar demokraták azt is felhasználhatják a Kádár-korból, hogy annak évtizedes legitimációs ideológiája volt: „mi politizálunk itt fenn, s békén hagyunk titeket ott lenn". Vagyis a politikai közömbösség, a mindennapi gyakorlatiasság, a status quo-ban, a biztonságban való érdekeltség az uralkodó párt mellett dolgozik.

A konzervatív demokratikus állampárt történelmi mintáit a magyar parlamentarizmus története szinte kínálja: Tisza Kálmán Szabadelvű Pártjától, Tisza István Munkapártján át, Behlen István Egységes Pártjától, Gömbös Gyula NEP-jéig. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a magyar parlamentarizmus liberális és konzervatív hagyományai 1867 óta a „demokratikus állampárt"-rendszeren nyugosznak. E paternalista hagyományhoz kapcsolódik a *kliens-patrónus* viszony általános elterjedtsége, a *mameluk-rendszer,* vagyis a kormánypárti képviselők kijáró, kiszolgáló szerepe, és hogy a demokratikus állampártok mindig egy jelentős, karizmatikus politikai személyiséghez kötődtek.

De modern mintája lehet a II. világháború utáni olasz fejlődés, amikor a *Kereszténydemokrata Pártnak* (DC) évtizedekig nincs alternatívája. (Elvileg lehetne a japán Liberális Párt is, de a japán politikai kultúra és hagyomány nagyon távoli.) Magyarországon nincs esélye egy Tudjman-féle horvát jobboldali, populista-nemzeti állampártnak, még akkor sem, ha az MDF egyes irányzatai ezt szeretnék inkább.

Kialakul egy vízfejű óriás, s vele szemben olyan politikai erők, akik eleve nem juthatnak hatalomra. A társadalom belenyugszik, hogy fölötte van egy politikai elit, amelyik ad és vesz, cserélgeti önmagát, de lényegében nem változik. Ha ezt sikerül elfogadtatnia az

MDF-nek az ezredfordulóig, akkor a demokratikus állampárti rendszerrel kell számolni 2005-ben.

b) Középbal állampárt változat

Érzékelhetően vannak és lesznek demokratikus állampárti vágyai a Magyar Szocialista Pártnak. Amennyire az MDF abból teremthet állampárti fölényt, hogy 1990-ben magával ragadta a kommunizmussal szakítókat, s magát a biztonságos fordulat középjobb pártjaként fogalmazta meg, úgy az MSzP, vagy valamiféle egyesített szocialista-szociáldemokrata, középbal erő 1994-ben, vagy 1998-ban a fordítottjával rendezkedhet be. Lehet a visszavágás, a biztonságos szakítás pártja, amelynek vannak tapasztalatai a kulcspozíciók elfoglalására. Az egyesült középbal éppannyira megkísérelheti, hogy a lejárt konzervatívokat, a kicsiny liberálisokat, a szélsőjobbot és a szélsőbalt tartósan ellenzékbe szorítsa. Reflexeiket ismerve meg is próbálják megtenni.

A baloldali demokratikus állampárt „pozitív" mintája lehet a svéd szociáldemokrácia több évtizedes megkérdőjelezhetetlen uralma, lehet a spanyol szocialistáké. „Negatív" mintája a *görög* PASOK, amely 1974 és 1981 között felmorzsolta ellenfeleit, és megpróbált „örökre berendezkedni". Sok tekintetben hasonlíthat Brazauskas litván szocialistáihoz. De semmiképpen se azonos egy mai Meciar-féle szlovák HZDS, egy Iliescu-féle román Nemzeti Megmentés Demokratikus Frontja (FDSN), egy Milošević-féle szerb Szocialista Párt állampárti berendezkedésével. Az utóbbiak inkább emlékeztetnek a kádári MSzMP-re, amit a középbal nem állíthat vissza a kilencvenes években.

A *demokratikus állampárt* forgatókönyv akár konzervatív, akár szociáldemokrata változatban kisért ugyan, de bizonytalan kimenetelű. A középjobb MDF-nek valószínűleg nem sikerült. A gazdaság kettéválása egy jelentős állami szektorra és egy virágzó, állam elől bujkáló magánszektorra, és a depolitizálódás miatt, az atyáskodó és kijáró típusú rendszer következményeként szülheti a demokratikus állampárti rendszert. A demokratikus állampárt tartós uralkodásának sokkal nagyobb az esélye, mint a széthullásnak, vagy a diktatúra valamelyik válfajának. Ebben a formában sokkal jobban végbemegy mind a politikai erők széthullása, mind pedig a „diktatúra", ebben sokkal jobban kielégíthető a pártok mohósága és a társadalom autonómia-igénye. (Itt nem egy elvont civil társadalom önállósága és ellenállása bontakozik ki, hanem egy nagyon is valóságosé. A második, a szürke, a fekete gazdaságban, a „maga ura polgár", saját intézményeiben, saját „keresztapái" között tevékenykedik.) Kormányok jöhetnek, kormányok mehetnek, tiszviselők, pártfunkcionáriusok osztozkodhatnak, alul pedig ez senkit sem zavar.

Kétpólusú pártrendszer, váltógazdálkodás forgatókönyv

A kétpólusú váltógazdálkodás annak a tömegdemokratikus mintának felel meg, amelyben a társadalom a választásokon váltja a konzervatívabb, piacosabb, szabadságelvűbb, kevésbé állampárti, több társadalmi egyenlőtlenséget elfogadó egyik pólust, egy szociálisabb, piacot szabályozó, egyenlőségelvűbb, állampártibb, kevesebb társadalmi egyenlőtlenséget és igazságtalanságot elfogadó másik pólussal. A két póluson nem kell feltétlenül két pártnak állnia, állhat ott a pártok valamiféle koalíciója.

A kétpólusú váltógazdálkodás ugyanakkor egy oda-visszavágás, egy fél-demokratikus ingadozás kifejezője is lehet. A választói érzület hol egyik, hol másik tömb ellenében dönt, azért választja a másikat, mert már nem tudja elfogadni a korábbit. Ennek felel meg a „soha többé kommunizmust!" tömbszavazása éppúgy, mint a „soha többé keresztény-nemzeti kurzust!", vagy a „soha többé liberalizmust" válaszszavazása.

a) Keresztény-demokrata-konzervatív kontra szociáldemokrata-munkáspárti változat.

Ez Magyarország esetében azt jelentené, hogy az egyik oldalon kirajzolódik egy kon-

zervatív, kereszténydemokrata, amerikai értelemben vett republikánus, középjobb párt (koalíció) a három, vagy négy választási ciklus alatt, és a másikon egy szociáldemokrata, szociálliberális (?), munkáspárti, amerikai értelemben vett demokrata párt (koalíció), amelyek váltják egymást. A kilencvenes években bizonyosan mindkét oldal ki fog válni. Valószínűleg nem teljesen azokból a pártokból, amelyek ma léteznek. Konzervatív oldalon feltehetően az FKgPP már az 1994-es választásokon kihullik, vagy eltörpül, szavazóit felszívja az MDF és a KDNP, esetleg a Pozsgay-féle Nemzeti Demokrata Szövetség. „Demokrata" oldalon pedig átrendeződik a szabaddemokraták és a szocialisták viszonya – a szocialisták, vagy a szocialistákból is alakult egyesült – koalíciós – szociáldemokraták javára. Mindkét oldalon jelentősen csökkenni fog az ideologikus, és növekedni a pragmatikus elem. A pártok választási néppártok lesznek, nagy megállapodási készséggel és technikai ismerettel a hátuk mögött álló érdekképviseletekkel, és érdekcsoportokkal szemben. A kétpólusú rendszer lehet egy paritásos megállapodás-rendszer, ahol a felek osztozkodnak az állami tulajdonban lévő vállalatok, a közszolgáltatások meghatározott irányító helyein. (Parteibuchgesellschaft – osztrák mintára.)

b) Nemzeti konzervatív kontra szociálliberális változat.

A kilencvenes évek elejének kétpólusú rendszerét hosszabbítaná meg ez a változat. Az egyik oldalon szilárdan meggyökeresedne a magyar demokraták valamilyen nemzeti konzervatív koalíciója, a másikon pedig az SzDSz, a Fidesz, és az MSzP valamiféle ellenkoalícióra lépne, úgy hogy a koalíció vezető ereje a szabaddemokrácia maradna. Az is lehet, hogy az SzDSz és a Fidesz megpróbálná az MSzP-ét továbbra is „vörös szélsőségként" kiszorítani a politikai porondról. Ebben a változatban a szabaddemokraták és a Fidesz elfogadnák a magyar demokraták által „kínált" baloldal helyét, és mint középbal pártok jelennének meg (a Fidesz a liberálisabb centrum, az SzDSz a szociálisabb baloldal).

c) Liberálkonzervatív kontra szociáldemokrata változat.

A kilencvenes évek választásain a nemzeti és keresztény konzervatív tábor vereséget szenved, eltörpül, hely támad a középjobbon, ezért többségi változattá válik a liberálkonzervatív áramlat, a mai Fidesz, az átalakult SzDSz és az átalakult magyar demokraták. A liberálkonzervatív pólus kialakulása azt mutatja, hogy a társadalomban a modernizációs választás fontosabbá válik, mint bizonyos nemzeti és hitbeli értékválasztások. Ez a változat a mai cseh és szlovén parlamentáris összetétel meghosszabbítása. Ugyanarra a mintára vezethető vissza, mint a kilencvenes választások, amikor egy nemzeti konzervatív és egy (szociál)liberális kettősség alakult ki, a szocialisták pedig a múlt miatt gettóba zárultak. Most a nemzeti konzervatívok kerülnének a gettóba, az átalakulás közben elkövetett hibáikért.

A *kétpólusú politikai rendszer forgatókönyv* esélye hasonlatos a demokratikus állampárti forgatókönyvhöz. Mintegy feltételezi, hogy nemcsak kialakul a két pólus – ez valószínű –, hanem, hogy véglegesen egyik oldal se tud berendezkedni. Ez a két pólus állandó „mi"-tudatú szavazókat jelent, berögződött választási körzeteket – itt mindig a konzervatívokra szavaztak, itt már az apám is a szocikra adta a voksát –, meghatározó elválasztó élményt a két szavazó tábor között. Ilyen meghatározó történelmi élmény nincs Magyarországon, a pártok szavazóbázisa állandóan mozog. (Így például az MDF eredeti párthíveinek mindössze 26%-át őrizte meg, a többiek vagy átvándoroltak a szabaddemokratákhoz és kisebb mértékben a Fideszhez, vagy úgy döntöttek, hogy nem mennek el szavazni legközelebb.) Félő, hogy a történelmi elválasztó élményt a kemény oda-és visszavágások fogják adni, vagyis a nagyfokú tisztogatások, „nagytakarítások" mindkét oldalon.

Azt hiszem, hogy a kétpólusú rendszerben, a magyar társadalom politikai kultúrájának következményeként, a nemzeti konzervatív kontra szociáldemokrata változat valósulhat meg. Véleményem szerint se a nemzeti konzervativizmust, se az egyenlőséget és igazságosságot, jóléti állami beavatkozást, a szabadság némi hátrányára előnyben részesítő

szociáldemokratizmust nem lehet tartósan kiközösíteni, ezek a nagy politikai tömbök a magyar társadalomban. A liberalizmus viszont partvonalra szorítható.

Hárompólusú pártrendszer forgatókönyv

A társadalom politikai tagoltsága nem válik szét két nagy tömbre, hanem egyaránt tartós erőként, eltérő nagyságban maradnak meg a nemzeti konzervatív, a szociáldemokrata és a liberális politikai pártok, koalíciók. Egy egyensúlyi kormányzás mellett, a két nagy erő között a mérleg nyelvét játszhatja el a harmadik erő.

a) Erős nemzeti konzervativizmus, erős liberalizmus és kicsiny szociáldemokrácia változat.

A kilencvenes magyar változatról van szó. Ebben a változatban sokáig felmerül a nagykoalíció reménye, a „baloldal" teljes kiszorulása. A két erős csapat egyben ért egyet: egyikük sem akar koalícióra lépni az MSzP-vel.

b) Erős nemzeti konzervativizmus, erős szociáldemokratizmus és kicsiny liberalizmus változat.

A német változat, ahol a két nagy tömb csatáját a kicsiny, de fontos liberalizmus dönti el. Magyarországon ez azt jelentené, hogy a konzervatív pártok „összesűrűsödnének" a nemzeti konzervativizmus pólusán (MDF, KDNP, esetleg a Kisgazda Párt maradványai és a Pozsgay-vezette Nemzeti Demokrata Szövetség), a szocialisták, a szabaddemokraták és a baloldali pártocskák a szociáldemokrata póluson (MSzP, SzDSz, a Király Zoltán-féle Szociáldemokrata Néppárt, a Németh Miklós volt kommunista miniszterelnök által alapított bármilyen párt, esetleg a Pozsgay-féle NDSz és a Palotás János-féle Köztársaság Párt), a kicsiny, de fontos liberálisok helyét pedig a Fidesz töltené be. A nagy erők között tartósan a Fidesz koalíciós szándékai döntenének.

c) Erős liberalizmus, erős szociáldemokratizmus és gyenge nemzeti konzervatívok

A választók megbüntetik az átmenet első kormányzó pártjait, kiejtik a kisgazdákat, esetleg a kereszténydemokratákat is, és szűk térre szorítják a Magyar Demokrata Fórumot. Cserébe jutalmazzák a liberális Fidesz-t, a szociálliberális SzDSz-t és a szocialistákat. Ebben az esetben az MDF játsza a mérleg nyelvét, koalíciós készsége adja, hogy ki juthat hatalomra.

d) Három viszonylag egyenlő erejű pártcsoport változat.

Elképzelhető, hogy a nemzeti konzervatívok gyengülésével, a szociáldemokraták lassabb erősödésével, a liberálisok térhódításával három nagyjából egyforma erős, vagy ami ugyanezt jelenti, egyforma gyenge csoportosulás jön létre, és tartósul több választási ciklusra.

A *hárompólusú pártrendszer* és annak második változata, vagyis a nagy nemzeti konzervatív tábor („nagy fekete folt"), nagy baloldal ("nagy rózsaszín pacni") és kicsiny, de erős liberálisok („fehér elválasztó sáv") a *legesélyesebb* Magyarországon az ezredfordulóra. Addigra már le fognak zárulni a kölcsönös gettóba szorítások, a visszavágások, szalonképessé lesz mind a három politikai erő. Nagyjából ez a felállás felel meg a társadalom modernizációs helyzetének, kultúrális színvonalának. Ugyanezek a politikai erők a parlament létszámának csökkentésével, esetleg a szavazati határ 4%-ról 5%-ra emelésével, a választások és a kormányzás professzionalizálódásával, a hatalmi eszközök egymásközti megosztásával ki fogják alakítani a pólusok biztonságát.

Elnöki rendszer

Az 1989-90-es magyar átalakulás fontos része, hogy a kommunista párttal szembeni ellenzéki csoportok, mozgalmak, pártok, először egységesen, majd egyes részeikben,

mindent megtettek azért, hogy a prezidenciális rendszert kizárják, hogy Magyarországon az átmenet parlamentáris formában menjen végbe. A másik oldalon pedig, az MSzMP, illetve annak egyes vezetői a prezidenciális rendszerben, vagy legalábbis egy erős köztársasági elnökben látták a kontinuitás biztosítékát. 1989 végén az ellenzéki pártok egy része – elsősorban az SzDSz és a Fidesz – attól tartottak, hogy a szocializmus egy elnöki rendszerrel lesz meghosszabbítható, ezért egy népszavazással kizárták a köztársasági elnök közvetlen választását, és olyan alkotmányos szabályozást fogadtattak el, amelyek az elnöki (prezidenciális) rendszert lehetetlenné teszik. Az MDF bár belement volna mind a közvetlen választásba, mind egy esetleges kommunista jelöltbe – Pozsgay Imre személyében –, de visszahőkölt a kontinuitástól, a kommunista kollaboráció gyanujától, ezért a népszavazástól való távolmaradás és önálló jelölt állítása mellett döntöttek.

1990 májusában a választások után, a parlament két legnagyobb pártja, a magyar demokraták és a szabaddemokraták megállapodást kötöttek arról, hogy a köztársasági elnököt a parlament fogja választani, és a többségi párt más engedményekért cserébe átengedi a köztársasági elnöki pozíciót az ellenzéki SzDSz-nek. A jelenlegi magyar alkotmányos szabályozás nem rögzíti a köztársasági elnök pontos hatáskörét, ezért az átmenet időszakában az Alkotmánybíróság határozati úton magyarázta ennek a jogkörnek a kiterjedését.

Gyenge elnök és kancellár-miniszterelnök forgatókönyv

Az 1990-es forgatókönyv meghosszabbítása, amelyben az erős miniszterelnök minden hatalmat a kezében összpontosít, az alkotmányosan gyenge köztársasági elnöknek csak reprezentatív, ellenjegyző funkciója van. A rendszer a nagy politikus kancellár – Konrad Adenauer –, a gazdasági szakértő alkancellár – Ludwig Erhard –, irányító párosra van kitalálva, amelybe nem fér be a köztársasági elnök. De az erős kancellár még az elnök gyenge funkcióit is korlátozza. A konstrukció a köztársasági elnököt kizárja a végrehajtó hatalomból, azt kizárólag a kormány javára tartva fenn. A köztársasági elnököt egy nem-létező önálló hatalmi ágként határozza meg, hogy politikailag és közhatalmilag semlegesítse. A mai Alkotmány szerint a köztársasági elnöknek lényegében nincs joga a parlament összehívására, szinte lehetetlen számára a parlament feloszlatása, vagy akárcsak elnapolása is. Ez a megoldás részben a politikai társbérlet következménye, mert a kormány nem kívánja megosztani a végrehajtó hatalmat az ellenzékkel. Viszont a megoldás állandó súrlódásokhoz vezet, és szükségképpen éleszti az igényt elnök politikai szerepének növelésére a miniszterelnökkel szemben.

Közepesen erős köztársasági elnök forgatókönyv

Munkamegosztás alakul ki a közepesen erős köztársasági elnök és a nem kancellár típusú, közepesen erős miniszterelnök között. Ennek egyik feltétele, hogy a köztársasági elnököt közvetlenül válasszák. Ebben az esetben megnövekszik a köztársasági elnök súlya mind a parlamenttel, mind a kormányzati végrehajtó hatalommal szemben. Így, a köztársasági elnök beleszólhat a nemzeti intézmények – a Magyar Nemzeti Bank, a Legfelső Állami Számvevőszék, a Legfelső Bíróság, az Alkotmánybíróság, a Legfőbb Ügyészség, a Magyar Televízió, a Magyar Rádió, az Ár-és Versenyhivatal – elnökeinek, irányító tagjainak kiválasztásába és jóváhagyásába. Mintegy biztosíték arra, hogy a pártok ne oszthassák fel paritásos, vagy más alapon egymás között se a nemzeti intézményeket, se a fő gazdasági szereplőket. Az elnök rendszeresen törvényjavaslatokat terjeszt elő, egyeztet az érdekképviseletekkel stb.

Prezidenciális rendszer forgatókönyv

A magyar parlamentáris rendszerben ma a békés átmenet esetén nem látszanak az elnöki szisztéma elemei. A két világháború között, a királyság nélküli királyságban, a kormányzó a közepesen erős elnök szerepét töltötte be, amelyet a harmincas években többször próbáltak kiterjeszteni a prezidenciális rendszer felé. Könnyen elképzelhető, hogy a

kilencvenes évek eleji gyenge elnöki funkcióknak a fokozatos bővítése egy állandó tendenciát jelent majd az elnöki rendszer megvalósítására.

A diktatúra forgatókönyv bármelyik változatában megvalósíthatják az elnöki rendszert. A legnagyobb valószínűségét a közepesen erős köztársasági elnök rendszerének látom, ennek a forgatókönyvnek a felemásan erős, felemásan ingatag magyar politikai életben nagyok az esélyei. A magyar politika nem nagyon szenvedheti a kancellári túlhatalmat, de nem vágyik a prezidenciális túlhatalom után sem. Éppen az egymást kiegyenlítő, egyensúlyozó, konszenzust kereső köztársasági elnök-miniszterelnök végrehajtó hatalomnak van támogatottsága.

Nemzeti intézmények

Nemzeti intézmény, vagy speciális állami szervezet alatt azokat az intézményeket értjük, amelyek 1990-es fordulat óta közvetlenül a parlament alá tartoznak, amelyek vezetőit és tagjait a miniszterelnök javaslatára a parlament választja meg. Ilyen nemzeti intézmény az Alkotmánybíróság, a Legfelső Bíróság, a Legfőbb Ügyészség, a Magyar Nemzeti Bank, a Legfelső Állami Számvevőszék, a Magyar Televízió és a Magyar Rádió. (Eredetileg ilyen intézmény volt az Állami Vagyonügynökség, és ilyennek tervezték az Ár-és Versenyhivatalt. Később mindkét szervezet kormányirányítás alá került. Bizonyos kiterjesztéssel nemzeti intézménynek tekinthetjük a Magyar Tudományos Akadémiát is.)

Magyarországon a szokásosnál is nagyobb szerepe van a nemzeti intézményeknek. Így az *Alkotmánybíróság* többször is döntött olyan kérdésekben, amelyek az egész törvényhozást, a kormánykoalíciót és az ellenzéket megrendítették (kárpótlás, a köztársasági elnök jogai, a halálbüntetés eltörlése, a nemzeti médiumok kormányirányítása, az előző rendszer bűnöseinek számonkérése stb.).

A *Legfelső Állami Számvevőszék* – elsőként alakult ilyen ellenőrző szervezet Kelet-Európában –, az állami költségvetés kapcsán már többször megállapította a Pénzügyminisztérium jogszabálysértését, célvizsgálatait pedig kénytelen volt a kormányzat figyelembe venni.

Sajátos módon, a *Magyar Nemzeti Bank* egy jövendőbeli függetlenség ígéretének birtokában, rátermett vezetővel 1990 júniusa és 1991 novembere között fontos gazdaságpolitikai szerepet töltött be a monetáris szabályozással. A jegybankról szóló törvény megteremtette az MNB nemzeti intézményi önállóságát, de személyi változások következtében a jegybank veszített tekintélyéből.

A közszolgálati médiumok – a *Magyar Televízió és a Magyar Rádió* – egy médiaháború középpontjába kerültek éppen páratlanságuk és függetlenségük miatt.

Mivel a pártok a többségi, konfliktusos szabályokat fogadták el a parlamenti életben, vagyis az „aki nyer, mindent visz" szabályát, ezért a végrehajtó hatalom ellenőrzésére, ellensúlyozására leginkább a nemzeti intézmények maradtak. A politikai támadások ellenére, a politikai pártok és a társadalom meglepően nagy toleranciával, bizonyos tisztelettel fogadja el a nemzeti intézmények döntéseit, a szervezetek tekintélyét. Hitelük magasabb a parlamenti pártokénál és politikusokénál.

Pártok között felosztott nemzeti intézmények forgatókönyv

A pártok szívesen behatolnának a nemzeti intézményekbe, akár maguknak az intézményeknek a felosztásával, akár az intézmények irányításának pártközi megosztásával. A pártok felfogása az, hogy a nemzeti intézmények függetlenségét és önállóságát a pártok megfelelő kiegyensúlyozott képviselete adja ezekben a szervezetekben. A vita csak abban áll, hogy többségi, vagy egyenlő legyen-e ez a képviselet. Ha a nemzeti intézmények vezetői és tagjai egy többségi elv alapján kerülnek ki – akié a kormánytöbbség, azé

a nemzeti intézmény vezetése –, akkor ezek az intézmények kormányzati szervezetek nyúlványává válnak. Ha a pártok paritásos osztozkodása valósul meg, akkor a nemzeti intézményeken belül zajlanak le a pártharcok, meggyengítve őket.

Független nemzeti intézmények forgatókönyv

Az alkotmányos szabályozás, a választások módja és időtartama következtében a nemzeti intézmények pártoktól független szervezetek lesznek. A pártok belenyugszanak abba, hogy az alkotmányosság, a bírói gyakorlat egységessége, az állampénzügyek ellenőrzöttsége, a monetáris stabilitás, és a közszolgálati médiumok pártatlan működése nem múlhat választási ciklusokon és pártérdekeken. Ezért a vezetők és tagok kiválasztásában szakmai tekintély, elfogadottság játszik szerepet, az időtartama hosszabb, mint a parlamenti választás ciklusa.

Báb nemzeti intézmények forgatókönyv

A diktatúra, vagy a „demokratikus állampárt" forgatókönyvek bármelyik változatában a nemzeti intézmények egy része egyszerű kormányzati szervezetté változtatható, vagy szerepük formálissá tehető.

Bízom benne, hogy nemcsak a reményeim mondatják, hogy a *független nemzeti intézmények* szcenárió fog megvalósulni az ezredfordulóra. A nemzeti intézmények mai tekintélye, valamint, hogy a pártok maguk is menedéket kereshetnek és találhatnak a nemzeti intézmények egyes döntéseiben, a kellemetlen döntések átadásában a reményt reálissá teszi.

Érdekképviseleti rendszerek

A Kádár kor érdekszerkezete arra épült, hogy egyetlen erős társadalmi csoportot sem szabad tartósan megsérteni, az erős csoportoknak lehetőséget kell teremteni valamilyen érdekközvetítésre, érdekkijárásra. Erősnek pedig azok a társadalmi csoportok minősülnek, amelyek tevékenységükkel, vagy tevékenységük megtagadásával képesek a rendszer működését megzavarni. A Kádár-rendszer megengedte az érdekek minden helyi megnyilvánulását, erős helyi nyomáscsoportok létrejöttét, de nem engedte az érdekek integrálását végző nyilt érdekképviseletek kialakulását.

A Kádár korban az érdekek képviselete, az érdekkijárás három szinten történt. A munkavállalók érdekeiket informális nyomáscsoportokban, kis, elkülönült munkahelyi egységekben érvényesíthették. (Informális műhelydemokrácia, ahol az erős munkaerőpiaci pozícióban lévők alkuképesek voltak a munkahelyi vezetőkkel szemben. De a műhelyek, a gyáregységek, a munkahelyi részlegek, osztályok külön-külön gyakorolták az érdekkijárást, többnyire a másik kárára.) A második szint a formalizált ágazati és ágazatokat összefogó szakszervezeti szervezetek szintje, ahol bizonyos ágazati érdekek képviselhetővé váltak. A harmadik szint az állampárton és az államigazgatáson keresztüli érdekkijárás. A munkahelyi vezetők, a „menedzserek" főként az állampárton és az államigazgatáson keresztül érvényesítették befolyásukat, bár a nagyvállalati vezetőket tömörítő kamarának is voltak kijáró funkciói. A szakmák formalizált érdekképviseletei vagy nem léteztek, vagy gyengék voltak, ezért a szakmai érdekérvényesítés a szakmai eliteknek a politikai irányítókkal való informális kapcsolataira maradt. A rendszer sok tekintetben államkorporatív módon működött, vagyis az állam vállalta magára az érdekközvetítést.

Az 1990-es váltáskor a társadalmi érdeknyilvánítás. az érdekképviseletek, zavarba jöttek. A formalizált szervezetek – a hivatalos szakszervezetek, vállalati kamarák – elveszítették az államigazgatással való egyeztetés jogát, kizárták őket a törvényelőkészítő munkából és a támadások kereszttüzébe kerültek. Ennek ellenére a régi szervezetek nem veszítették el befolyásukat. Az új érdeképviseleti szervezetek mind munkavállalói, mind

a munkáltatói oldalról csekély támogatottságúak. A pártokon keresztüli érdekkijárás először megszakadt, majd 1991-től újjáalakult, hasonlóképpen az államigazgatáson keresztüli érdekkijáráshoz.

A munkavállalók legerősebb érdekképviseleti szakszervezete a Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége (MSzOSz), amely erős ágazati szakszervezetekre épül. Az MSzOSz utódszakszervezet, sok vonásában emlékeztet a lengyel OPZZ-re. A legnagyobb új szakszervezeti tömörülés a Független Szakszervezetek Ligája (Liga), amelynek azonban nincs igazán jelentős tömegtámogatottsága.

Munkáltatói és vállalkozói oldalon a legnagyobb és legerősebb szervezet a Gazdasági Kamara, amely a korábbi állami nagyvállalati vezetőket képviselő szervezet utóda. Vállalkozói részen két kicsiny szervezet említhető: a Vállalkozók Országos Szövetsége (VOSZ) és a Gyáriparosok Országos Szövetsége (GyOSZ).

Erős szakmai érdekképviseletként jelenik meg a két pedagógus szakszervezet és az egészségügyi dolgozók szakszervezete, illetve az Orvos Kamara.

1990 óta működik jól-rosszul az *Érdekegyeztető Tanács* (ÉT), amely a kormány – Munkaügyi Minisztérium –, a munkavállalók és a munkáltatók szervezeteinek kerekasztala. E Tanács igazán fontos szerepet 1990 október végén játszott, amikor a taxis vállalkozók útblokádja megbénította az ország életét, és a Tanácson keresztül történt a megegyezés. Második alkalommal 1992 novemberében váltak fontossá, amikor az Érdekegyeztető Tanácsban jött létre átfogó megállapodás az 1993-as költségvetésről, és az adózás új formájáról. Ekkor bebizonyosodott, hogy a szakszervezetek képesek nemcsak az egymásközti megegyezésre, hanem egy átfogó csomagterv előadására is (ellentétben a pártokkal).

Államkorporatista érdekkijárás forgatókönyv

Némi átalakulással folytatódik a Kádár-korszak érdekkijárásos rendszere. Ez a forgatókönyv illeszkedik mind a diktatúra, mind a demokratikus állampárt forgatókönyvekhez. A nagy érdekképviseletek a fennmaradó jelentős állami tulajdonon, és a közszolgáltatások területén uralkodnak. Vagy formálisak maradnak, vagy összeépülnek az állampárttal, az államigazgatással. Hivatásos érdekkijárók támadnak az új – nemzeti konzervatív, vagy középbal – állampártokban, államigazgatásban. Elképzelhető, hogy az érdekképviseletek szétparcellázódnak, és így az állampárt, a közigazgatás lesz az érdekképviselet, kijárás egyetlen csatornája. A magángazdaság, a magánvállalkozás a fekete, vagy a szürke szférában bonyolítja a maga érdekkijáró akcióit.

Szociális partner megegyezések forgatókönyv

Az érdekképviseletek egységesülnek, átalakulnak és visszanyerik tekintélyüket. Immár rá tudják kényszeríteni a kormányzatot, hogy általános megállapodásokat kössön velük évről-évre meghatározott jövedelempolitikai, foglalkoztatási kérdésekben. A nagy érdekképviseletek begyűjtik és összesítik az ágazati és szakmai érdekeket elsősorban az államgazdaságból és a közszolgálatból. Mint hivatásos szakértő partnerek állnak egymással és a kormányzattal szemben. A nagy magánvállalkozások beilleszkednek az államgazdasági körbe érdekképviseleti szempontból. A kis magánvállalkozások különmegállapodásokkal, a nagy megegyezésektől függetlenül alakítják ki stratégiáikat.

Gerillaháború forgatókönyv

A társadalom nagyobb része érdekképviseletek szempontjából szervezetlen marad, de távolodik az államkorporatív érdekkijárástól is. Minél inkább előrehalad a privatizáció, a magángazdaság növekedése, minél jobban kettészakad a gazdaság – és részben a társadalom –, annál inkább menekül mind a munkavállaló, mind a munkáltató az állam, az adó, a társadalombiztosítás, a nyilvántartás elől. Az állam kevesebb privilégiumot tud nyújtani, mint amennyit elvenni kíván. Csak az erős, közszolgálatban működő szakmák

szervezkednek és támadnak, a köztisztviselők, a vasúti és postai dolgozók, a pedagógusok, az egészségügyben foglalkoztatottak. Az állami vállalatokban dolgozó munkások csak akkor kezdenek igazi szervezkedésbe, ha a közös fellépést eredményesebbnek tartják az egyéni menekülésnél. „Fogd és fuss!"- ez lesz az érdekképviseleti jelszó. A gerillaháború módszere, hogy egy erős államgazdaságban dolgozó érdekcsoport – a vasutasok, a postások, az egészségügyi dolgozók, a pedagógusok stb. – leállással, az ország megbénításával fenyegetőzik, kikényszerít egy általános egyezséget a közszolgálati dolgozók javára.

Valószínűnek tartom, hogy a *gerilla forgatókönyv* játszódik le a kilencvenes években. Ennek az az oka, hogy a gazdaságban és a társadalomban folytatódni fog a kettéválás. De az ezredfordulóra megíródhat a *szociális partnerek* megegyezésének forgatókönyve, létrejöhetnek intézményes technikái.

A területi önkormányzatok

Magyarországon hagyományosan fontos politikai szerepe van a területi önkormányzatoknak. A magyar vármegyék a központi irányítás mindenkori ellensúlyát jelentették. 1990-ben az országgyűlés törvényben alakította át a területi önkormányzatok felépítését, egymáshoz és a központi államigazgatáshoz való viszonyukat. A korábban megyére összpontosító, kétlépcsős tanácsrendszer helyébe, a megyei szintet kiiktató egylépcsős önkormányzati rendszer lépett. A központi hatalom, a Belügyminisztérium, és a helyi, területi – megyei városi, városi, községi – önkormányzatok között nincs irányítási jogú megyei szervezet. Ez a jelentős mértékű decentralizáció új helyzetet teremtett, amennyiben nincs, vagy kevéssé van meg a helyi önkormányzatok igazgatási és gazdasági összehangolása.

Az 1990 őszi önkormányzati választásokon független jelöltek és az ellenzéki pártok győzedelmeskedtek. A főváros és a nagyvárosok többsége ellenzéki irányítás alá került. Ennek következtében sajátos kettős irányítás alakult ki az országban. A politikai érdekellentétek miatt hiányoznak a kormány és a területi önkormányzatok összehangolt programjai az ország infrastrukturális rendszereiről, az út, a vasút, a telefon és telekommunikáció, a lakásvagyon és általában az önkormányzati vagyon hasznosítása érdekében. A területi önkormányzatok létrehozták országos érdekképviseleti szervezeteiket – a Megyei Városok, a Megyei Önkormányzatok, a Községi Önkormányzatok szövetségeit –, de ezeknek a szervezeteknek még nincs komoly befolyása.

Kettős hatalom forgatókönyv

A fennmaradó decentralizált rendszerben kettős hatalom jön létre a központi államhatalom és államigazgatás, illetve a helyi önkormányzati hatalom között.

a) politikai kettős hatalom változat

Az országgyűlési választásokon győztes párt(ok) ellenében az ellenzék szerzi meg az önkormányzatokban a többséget. A maihoz képest is nagyobb önállóságot alakítanak ki, amellyel ellensúlyozni igyekeznek a központi hatalmat. Az ellenzéki pártok berendezkednek a városi, községi gazdasági kulcspozíciókba, összefonódnak a helyi vállalatokkal. Az önkormányzatok megszerzik a kormányzat elől rejtőzködő vállalkozók támogatását, a vállalkozóknak nyújtott „védelemért" cserébe juttatnak az önkormányzati vagyonból és jövedelemből. A már megkezdődött folyamat, hogy néhány vállalkozó és vállalat birtokol egy várost, támogatásával segíti az önkormányzat képviselőit és polgármesterét a központi hatalommal szemben, folytatódhat. A civil társadalom szervezetei az önkormányzatoknál keresnek védelmet és érdekképviselőt a központi kormánnyal szemben. Vagy éppen megfordítva: a helyi hatalmi beavatko-

zást a civil társadalmak a központi hatalom támogatásával próbálják meg kivédeni. Megszerveződhet az önkormányzatok összefüggő és (párt)programokkal összehangolt rendszere. A központi kormány megpróbálja megszorítani az önkormányzatokat a költségvetésen keresztül, igyekszik befolyást szerezni a közigazgatási megbízott (prefektus), és különböző központi igazgatáshoz kapcsolt helyi igazgatási szervezeten keresztül. A kettős hatalom mostani szervezetlen és összefüggéstelen formái jól kialakított lövészárok-rendszerekké, hatalmi albérletekké módosulhatnak.

b) „Lokálpatrióta" változat

A központtal szemben kialakított ellenhatalom nem politikai párt ellenhatalmaként jön létre, hanem a helyi elit, a helyi közösség lokálpatrióta, pártok feletti, pártokkal szembeni érdekközösségeként. A második – helyi – hatalom, érdekképviselőként lép fel a központi állam jövedelem-átcsoportosító, a helyi gazdasági, kulturális, oktatási, szociális autonómiát csorbító magatartásával szemben. A helyi önkormányzati vezetők vagy kilépnek pártjaikból, vagy csak lazán kötődnek bármiféle országos párthoz, ellenben szoros helyi politikai – kört, klubot, mozgalmat, esetleg pártot – közösséget alkotnak. A város, a község néhány nagy család, klán intézményes hatalma alatt működik a központi hatalommal szemben.

A kettős hatalom forgatókönyv mindkét változata megfelel a századok során kialakított politikai társadalomképnek, első változata beilleszthető mind a liberális, mind a nemzeti konzervatív, mind a szocialista típusú programokba. Ez a változat azt is jelenti, hogy az ellenzék az önkormányzatokat próbaterepként kezeli az országos ügyek elsajátításához. Ha pedig az ellenzék tartós – több választási ciklusú – kiszorulásra kényszerül, akkor az adott önkormányzatok a politikai megmaradás és a „másként vezetés" mintájának szolgálatába állhatnak. (Ezt a szerepet játsza például J. Chirac és az RPR Párizsa, vagy játszotta a kommunista Bologna.)

A lokálpatrióta változat pontosan megfelel a társadalom pártpolitizálást leértékelő, ideológiaellenes, helyi kapcsolatrendszerekben tájékozódó magatartásának. Már az 1990-es választások arra mutattak, hogy a társadalom a helyi kötődéseket jutalmazza, az országos politizálást bünteti az önkormányzati választásokon. Az önkormányzatok egy részében már végbement a lokálpatrióta elkülönülés, egyben folyamatos kettős hatalmi játéktér kialakítása.

Decentralizált, központ-helyi önkormányzat együttműködés forgatókönyve

A továbbra is decentralizált önkormányzati rendszerben vagy mindkét szinten azonos pártállásúak kerülnek hatalomra, vagy az ellenzék helyi szinten békülékeny, kompromisszumos magatartást tanusít, vagy a lokálpatrióta mentalitás az ellenállás helyett együttműködést diktál. Az együttműködési forgatókönyv inkább érdekkijáróvá teszi a helyi önkormányzati hatalomgyakorlást.

Központosított irányítás forgatókönyve

A tartósan fölénybe került politikai erők, a demokratikus állampárt forgatókönyv akár jobb-, akár baloldali változatában megpróbálkozhatnak az önkormányzati rendszer központosításával. Ennek formája lehet egy központosított megye-, vagy régiórendszer, a volt kádári tanácsrendszer valamely formájának felélesztése. De formája lehet egy prefekturális irányítás is, amely a központi hatalom igazgatásának döntő szót juttat a prefektuson és a hozzá kapcsolt prefektúrán keresztül. Ekkor a központi politikai hatalom közvetlenül az igazgatáson és nem a pártokon keresztül hatol be a helyi társadalmakba.

Magyarországon a *központosított, adminisztrátori rendszernek* nagyon rossz hagyományai vannak. Felállításához jelentősen meg kell változnia a politikai légkörnek, ki kell alakulnia a veszélyeztetettség, a rendkívüli állapot, a kényszer hangulatának.

A közvetlen demokrácia intézményei

A parlamentáris demokrácia fontos kiegészítői a közvetlen demokrácia intézményei, az országos és helyi *népszavazás,* az *állampolgári kezdeményezések,* az *alternatív* és *önigazgatási mozgalmak.* A magyar átalakulásban jelentős szerepe volt annak az 1989 decemberi országos népszavazásnak, amelyen a szavazópolgárok arról döntöttek, hogy közvetlen vagy közvetett legyen-e a köztársasági elnök megválasztása. Ez a népszavazás megosztotta az új pártokat. Ugyanakkor jellemző, hogy 1990 nyarán, az MDF-SzDSz megállapodás után, sikerült összeszedni a százezer szavazót a népszavazás kiírásához, hogy ugyanerről a kérdésről döntsenek, de a szavazópolgárok nem mentek el a népszavazásra. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a népszavazás kiírásához szükséges aláírásokat meg lehet szerezni szinte bármilyen ügyhöz, de eredményt csak pártok szervezésével. 1992 végén a Létminimum alatt élők társasága (LAÉT) indított mozgalmat, hogy a társadalom népszavazással döntsön a parlament visszahívásáról. Helyi népszavazások a rendszer átalakulása óta viszonylag ritkák, elsősorban korábban összevont községek, városrészek szétválásáról vagy együttmaradásáról szólnak.

Magyarországon az *állampolgári kezdeményezések* formalizált rendszere, parlamentáris becsatornázása hiányzik. Ennek következtében 1990-ben a taxisofőrök benzin-áremelés elleni tiltakozása országos útelzáró blokáddá növekedett, kormányzati válságot idézve elő (*Taxis-blokád).*

Magyarországon a pártosodás után nincsenek jelentős *alternatív társadalmi mozgalmak.* Egy-egy akción túl nincs környezetvédő, zöld mozgalom – a Zöld Párt a kilencvenes választásokon eredménytelen volt –, nincs nagyobb hatású fogyasztói, fogyasztóvédelmi, adómegtagadó, abortuszellenes, vagy az abortuszt támogató, feminista, esetleg homoszexuális mozgalom. 1992 őszén, a Létminimum alatt élők társasága éhségsztrájkot szervezett a kormány által tervezett kétkulcsos általános forgalmi adó ellen – sikertelenül.

Nem sikerült erős társadalmi mozgalmat kialakítania a *cigány kisebbségnek.* Magyarország legnagyobb – 500 és 700 ezer fő közötti – etnikai kisebbsége tucatnyi, egymással megegyezni nem tudó mozgalmat, pártot szült, amelyek alatt ott mozog a politikai névtelenek tömege. Az országos pártoknak nem, vagy csak nagyon kis mértékben sikerült a cigány-kérdésben dűlőre jutniuk. A kérdés inkább kriminálpolitikai, mint társadalompolitikai megoldásokat nyert, és a kilencvenes években a társadalmi robbanás egyik leginkább lehetséges területe.

Az önigazgatás, a vállalati munkástanácsok mozgalma a várakozásokkal ellentétben nem jutott nagyobb szerephez se a politikában, se a privatizációs folyamatban. Az 1956-os munkástanácsi hagyományoknak nincs folytatása. A politikai önigazgatás – nemzeti bizottságok, forradalmi bizottságok –, mint a pártok egyik lehetséges alternatívája eltűnt. A vállalati önigazgatást részben lejáratta az 1985-ben hivatalosan bevezetett önigazgatási rendszer, részben lehetetlenné tette a szabályozás.

Bázisdemokrata lázadás forgatókönyv

A társadalom pártok elleni dühe odáig fokozódik, hogy népszavazással, vagy blokádokkal kikényszeríti a permanens kormányzati és parlamentáris válságot.

a) Adómegtagadó mozgalom változat

Ha bármelyik párt uralmi pozícióban megpróbál az erős középrétegek ellen fellépni, akkor azok egyik vagy másik csoportja, kihasználva az átmenet nehézségei miatti társadalmi dühöt, kormányváltást, a parlament visszahívását kényszeríti ki. Ennek a bázisdemokrata lázadásnak a legfőbb letéteményese egy adómegtagadó (vagy áremelést ellenző, közvetve adómegtagadó) mozgalom lehet.

b) Önigazgatói lázadás változat

Lehetséges a privatizáció elleni nagyüzemi munkás bázisdemokrata ellenállás is. A

munkás csoportok fellépnek a vállalat „kiárusítása" ellen, nem elégednek meg a Munkavállalói Részvény Programmal (MRP-vel). Elképzelhető, hogy a privatizáció után bekövetkező bukások – a privatizáció után fennmaradó korábbi adósságok, és a saját privatizációra felvett, visszafizethetetlen hitelek – váltanak ki gyárfoglaló önigazgatói mozgalmat.

c) „Szegények" lázadása változat

A létminimum alatt élők, a munkanélküliek meghatározott csoportjai, a hajléktalanok indítanak mozgalmat, amit azután valamelyik politikai pártnak sikerül felhasználnia.

d) Faji, nemzetiségi lázadó magatartás és mozgalmak változat

A leszakadó területeken élő *cigány* népesség a gazdasági hátrányok halmozódására, a nem-cigány népesség, a hatóságok bármiféle cigányellenes lépésére egy *lázadó cigány* magatartással, esetleg mozgalommal válaszol. Tekintettel az előítéletek mindkét irányból való növekedésére, a kérdésnek gyújtópontba kerülésére, a helyi lázongások elterjedhetnek és gyakoribbakká válhatnak. Ezek a lázongások kifejeződhetnek pogromokban és ellen-pogromokban, a bőrfejűekkel és más fajvédő csoportokkal való összecsapásokban, „gettofelkelésekben", fegyveres önvédelmi csoportok létrehozásában és alkalmazásában, börtönlázadásokban. És a lázadások közötti „békeidőben", az adott térségben, az egymást szülő bűnelkövetői és bűnüldöző normák válnak általános érvényűvé.

A *bázisdemokrata lázadás a weimarizálódással* karöltve jár. A társadalom többsége adómegtagadó lázadásának elhalasztására az általános adócsalás erkölcsének kialakításával, az adó és a társadalombiztosítás előli meneküléssel, egymásközti összejátszással, szemhunyással volt hajlandó. De ezt csak halasztásnak, és nem végleges megoldásnak tekinti. Mivel az állam a taxisblokád tapasztalatából levonta a következtetéseket, maga is hasonló erkölccsel játszik közre a további halasztásban. A privatizációs folyamat sokkal inkább korrupciós botrányokat, mint aktív munkásmozgalmat szül. A „szegények" lázadásai, legyenek azok munkanélküliek vagy hajléktalanok, nyugdíjasok, vagy nagycsaládosok, letompulnak a középrétegek, a még munkában állók, a vesztenivalóval rendelkezők ellenállásán. Viszont a cigány népesség lázongásainak, a helyi háborúskodásnak minden esélye megvan.

Bázisdemokrata beépülés forgatókönyv

A különböző bázisdemokrata szervezetek, intézmények és mozgalmak összeépülnek a parlamentáris demokrácia szervezeteivel, mind politikailag, mind gazdaságilag becsatornázódnak.

a) Állandósult „egypontos mozgalmak" változat

Létrejönnek, kiterjednek és állandósulnak az „egypontos alternatív mozgalmak", amelyeket a pártok és a társadalom bizonyos kérdések próbájának, szavazótömbök behatárolásának fogad el. Ezek a mozgalmak mérik fel, hogy mennyire fontos az egész, vagy a helyi társadalom számára egy adott probléma. A mozgalmak elfogadják a parlamentáris demokrácia szabályait, csak a pártlogikával nem békülnek meg, a pártok pedig tudomásul veszik az egypontos mozgalmak létezését.

b) Az önigazgatás békés beilleszkedése változat

A privatizáció tőke híján bekövetkező kifulladására, az egyik lehetséges válasz az önigazgatói, szövetkezeti formák felélesztése, beillesztése a népi részvény, az MRP, a menedzsment-önkivásárlás, a hiteljegy helyett, vagy mellett.

c) Békés kisebbségi mozgalmak változat

A politikai elitek képesek az iskolai, az egészségügyi, a szociális rendszerek, a közigazgatási magatartás módosításával, a cigány politikai elit bevonásával, hatókörének kiterjesztésével békés és hatékony kisebbségi mozgalmak befogadására.

A bázisdemokrata beépülés békés forgatókönyve nem nagyon valószínű. A társadalom és eliteinek politikai kultúrája ellene szól a fentebb leírt engedékeny, beintegráló, elfogadó magatartásnak.

Az egyházak politikai szerepe

Magyarországon az egyházak politikai szerepe a huszadik században viszonylag csekélyebb, mint a többi kelet-európai országban. Ennek egyik oka, hogy Magyarországon van ugyan egy erős többségi, de nincs egy egyeduralkodó egyház. A hívők 69%-a *római katolikus*, nagyjából 18%-a *református*, 4%-a *evangélikus*, 3%-a *görögkatolikus*, a többiek egyéb felekezetűek és részben izraelita vallásúak. (Magyarországon ezek a vallási tömbök a században változatlanok, kivéve azt, hogy az 1944-es holocaust következtében az 6%-ot elérő izraelita arány ezrelékessé vált.)

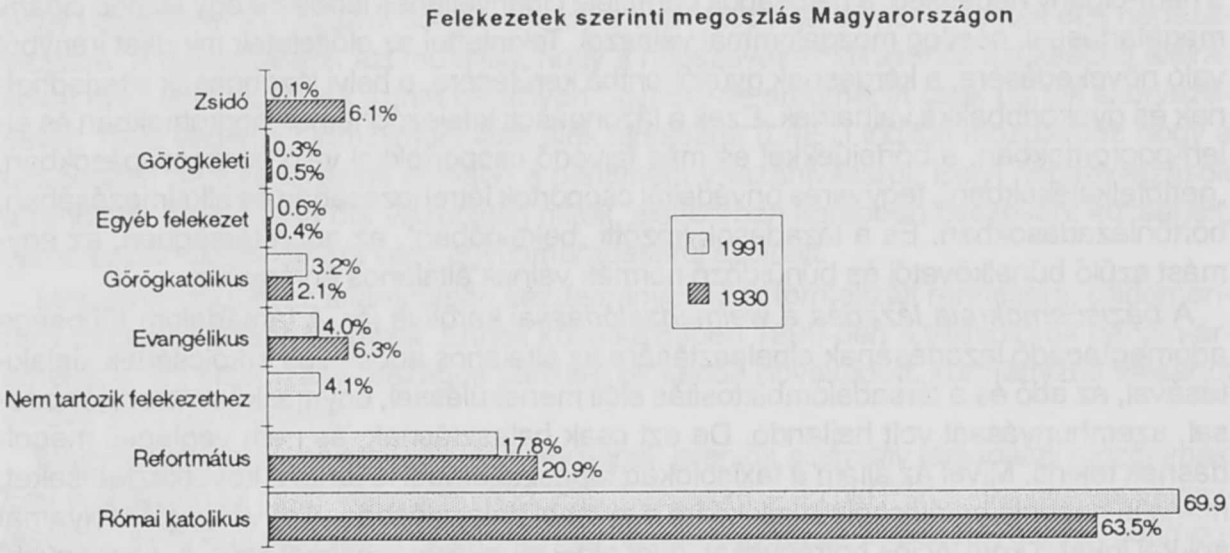

A másik ok, hogy Magyarországon jelentős a nem-hívők aránya, illetve a hívők többsége, a felmérések szerint lazán kötődik egyházához. A felnőtt népességnek mindössze 11-15%-a rendszeres templomjáró. A szekularizációs skála jól mutatja a magyar helyzetet nemzetközi összehasonlításban.

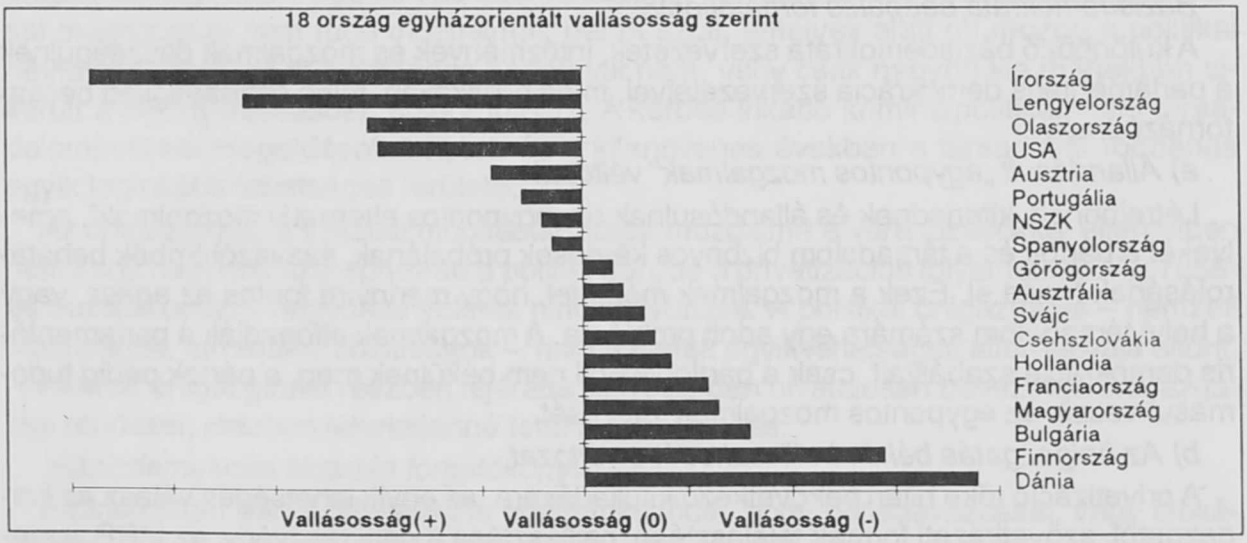

Az egyházorientált vallásosság mutatója azt fejezi ki, hogy az egyes országok felnőtt népességéből, illetve mintájából hány százalék jár rendszeresen, vagy ritkán istentiszteletre.

Sem a katolikus egyháznak, sem a többi egyháznak nem volt jelentős ellenálló szerepe a kommunista korszakban, nem volt az állammal se alkupozícióban, se földalatti ellenálló helyzetében. Helyzetüket a kényszerből az államot szolgáló, állammal összeépülő egyház pozíciója jellemezte.

1990 váltása után, a magyar egyházak, és főként a katolikus egyház átvettek bizonyos állami szerepeket, illetve az állam, a kormány az egyházakban talált ideológiai támoga-

tásra. Ma az államot önként szolgáló, azzal összeépülő egyház a jellemző. De mindezek ellenére, az összefonódás nem vált, nem válhatott általánossá.

Ellentétes ez Lengyelországgal, ahol a katolikus egyház a legfontosabb tárgyaló fél volt és részben marad, ahol a lengyel és a katolikus szinonímává vált. Itt érzékelhető leginkább a paradox *nemzeti katolicizmus,* amely a politikában is érvényesülni kíván, méghozzá nem egyetemes, hanem nemzeti alapokon. (A két világháború között még Lengyelországban is csak 60%-ban volt a lakosság katolikus, de a háború utáni területváltozások,a holocaust, a német kitelepítések Lengyelország egyetlen egyházává emelték a katolikus egyházat.) Ellentétes ez Horvátországgal, ahol ugyancsak a katolikus egyház a horvát állam identitásának, a horvát és szerb megkülönböztetés legfőbb alapja. Végül ellentétesen a szerb, a román, az orosz görögkeleti, vagy a szlovák katolikus egyházakkal, ahol a „baloldali" rendszer legfőbb támaszai az „állam-egyházak". Magyarországon minden türelmetlenség ellenére nem létezik erős vallási ortodox, vagy fundamentalista intézmény, mozgalom. Ugyanakkor nagyon lassan hat a II. zsinat modernizációs szellemének átvétele, és nem érződnek a vatikáni egyetemes rekrisztianizációs törekvések hatásai sem.

A kelet-európai államokban egyszerre lehetséges vallási indítékú összeütközés államok között, miként államokon belül is. Ezekben az államokban egyidejűleg képzelhető el a nemzeti tisztogatás, a kényszer-asszimilálás és az erőszakos térítés. Így Horvátországban minden ortodox vallású automatikusan szerbnek és ellenségnek minősül, ahogy Szerbiában minden katolikus horvátnak, esetleg magyarnak, és ugyancsak ellenségnek. Szerb felfogásban bosnyákok nem is léteznek, csak olyan szerbek, akiket erőszakkal, vagy becsapással iszlám hitre térítettek. Romániában valamennyi protestáns magyar – a szászok távozása után –, amiként valamennyi római katolikus is. Tehát a nemzeti azonosság szükségképpen összekötődik a vallásival és megfordítva. Ezért folyik a „templomok háborúja".

Politikai teokratizmus forgatókönyv

Magyarországon egy nemzeti konzervatív recept alapján végbemegy a politika teokratizálása, egy katolikus állam-egyház kiépítése, és az állam valamifajta egyháziasítása. Tehát, az állam és az egyház(ak) szétválasztása helyett, éppen ellenkezőleg, az állam és az egyház közjogi összefonódása megy végbe. Ennek az összefonódásnak a szélső formája a teokratikus politikájú állam. (Egy katolikus típusú teokráciát valósított meg Salazar Portugáliában.) Az egyház politikai befolyása meghatározóvá válik, egyetlen politikai erő sem lehet meg az egyház elfogadó álláspontja nélkül. A törvények egy része – abortusz, média, oktatás, szociális gondoskodás – közvetlenül az egyházi tanítások hatása alá kerül. Az egyházak közvetlenül részt vesznek a választási harcban, képviselőket küldenek az országgyűlésbe. És különösen nagy erővel szállják meg a helyi társadalmakat, ahol vagyoni kártalanításuk és az állammal való összeolvadásuk révén kezükbe kerül az oktatás, az egészségügy intézményeinek többsége. Ha a nemzeti-konzervatív állampárti forgatókönyv megvalósul, akkor az egyházak ennek az állampártnak a legfontosabb ideológiai és gyakorlati támogatóivá válhatnak.

Állam és egyház szétválása, az egyházak depolitizálódásának forgatókönyve

Az állam és az egyház(ak) között békésen, vagy összeütközések árán megtörténik a teljes szétválás. Az egyház(ak) elveszíti(k) közjogi felhatalmazásai(ka)t, magánjogi szervezetekké válnak, átlépnek a politikai állam, a politikai társadalom területéről a civil társadalom területére. Az egyház befolyása a politikára nem több és nem kevesebb, mint más civil nyomáscsoportoké, társadalmi szervezeteké. A kereszténydemokrácia, mint politikai mozgalom, párt, elveszíti ideokratikus jellegét, amennyiben hívő, vallási jellegű pártból néppárti mozgalommá válik. Az egyházak fokozatosan visszavonulnak a politikai harcterekről.

Feltételezésem szerint az ezredfordulón az állam és az egyház szétválása után leszünk. Magyarországon addigra már lezajlik az egyházak túlértékelésének – konzervatív keresztény és nemzeti változat – és leértékelésének – baloldali ateista változat – egy-két hulláma. A katolikus egyházi egyeduralom nem fog kialakulni, sokkal inkább valamiféle kiegyenlítődés, egymás melletti békés megférés lesz a jellemző. Az egyházak, józan megfontolásból csökkentik politikai szereplésüket, hogy ne szennyeződjenek választási, napi politikai ügyekben. A társadalom egy-két alkalmazkodási hullám után helyére, méghozzá civil helyére teszi az egyházak politikai szerepét. Mindezt a magyar társadalom gyakorlatias, „vasárnapi vallásos", bigottságot gyűlölő, fanatizmust gyanakvással szemlélő magatartására alapozom.

Nélküliség (Lessness)

Szubjektív utószó

1990 januárjában írott, „Az új Európa – magyar szemmel" című cikkemben (2000, 1990/2.; International Affairs, 1990/1.) megpróbáltam megrajzolni Kelet-Európa új térképét. A szétesett Jugoszlávia és Szovjetunió, az egyesült Németország és Románia megjelentek a térképen. Cikkemet azzal zártam, hogy mi, kelet-európaiak nap mint nap kimegyünk a Város kapujához, s reménykedő szemekkel nézzük, hogy jön-e már a megváltó. Európa. De nem jön. S valószínűleg nem is fog.

A brit szerkesztő udvarias levelében egyetlen módosítást kért cikkemben. Hagyjam el az utolsó bekezdést, mert az túlságosan bibliai az angol olvasónak, és így félreérthető. Elhagytam. Elhagytam, nehogy az „Európai Megváltó" megsértődjön. Tudtam már akkor, hogy mire számíthatunk. Valami nélkül vagyunk. Nem új, hogy remény nélkül. Nélküliségben élünk.

„Itt is, ott is minduntalan az a hír járja, vagy inkább az az eszme üti fel a fejét, hogy van kijárat. Még akik nem hisznek benne, azok sem úszhatják meg, hogy újra ne higgyenek, annak az elemi törvénynek a nyomása alatt, mely szerint – amíg érvényben van – itt minden meghal, de oly lassan, vagy ami mindennél többet mond: oly tétován, hogy még egy kívülről érkező sem vehetné észre. A kijárat természetéről és helyéről két fő elképzelés osztja meg ennek az ősrégi hitnek a híveit, anélkül, hogy szembeállítaná őket egymással. Az egyik tábor szerint csakis egy titkos kijáróról lehet szó, amely az egyik alagútból nyílik, és – mint a költő mondja – a természet lágy ölébe vezet ki. A másik tábor viszont valami álcázott csapóajtóról képzelődik a mennyezet közepén, amin át egy kéménybe jutni, melynek a végénél még ott ragyog a nap és a többi égitest. A nézetek változtatása igen gyakori mindkét irányban, és aki a egyik pillanatban az alagútra esküszik, a következőben már a csapóajtóra, majd egy perc múlva megint csak meghazudtolja magát."

Samuel Beckett „Az elveszejtő"-ben (Le dépeupleur) írta ezt le. A világ nevű „nagy elveszejtő" kicsiny, Isten háta mögötti provinciáján, a szóra sem érdemes „kis elveszejtőben" kuksolunk. Valahol a nem-létező mennyezeti csapóajtó felé ágaskodva, valamerre a seholsincs alagút irányába tapogatva reménykedünk: hátha átjuthatunk a „nagy elveszejtőbe". Vannak örömeink. 1992 őszén, Budapestről ennyi látszott.

1993. január